

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΤΥΡΝΑΒΟΣ

1. Τυρνάβος, Άγιος Νικόλαος τού Τουραχάν, από Ν.Α. Η εξωτερική μορφή τού ιερού μαρτυρεί τόν χρόνο κατασκευής του.

Ο Θεσσαλικός Τυρνάβος είναι γνωστός στους ιστορικούς και έρευνητές τής νεότερης ελληνικής ιστορίας σάν ένα άπ' τά πρωιμότερα έλλαδικά κέντρα στά όποια αναπτύχθηκε άνθούσα βιοτεχνία καί συνακόλουθα προσοδοφόρο έμπόριο. Τά σουλτανικά προνόμια πού τού είχαν παραχωρηθεί μέ τή μεσολάθηση τού Τουραχάν Βέη — τού κατακτητή τής Θεσσαλίας (1423) — συντέλεσαν στήν οικονομική ανάπτυξη του, πού κράτησε ώς τό τέλος τού 18ου αϊ. Τά προνόμια αυτά όί Τούρκοι τά έκχωρούσαν σέ πόλεις πού είχαν ύποταχθεί σ' αυτούς χωρίς ένοπλη αντίσταση καί άποβλέπαν στό νά παρακινήσουν τούς ύποτελείς ν' άσχοληθούν, έκ νέου, μέ τή βιοτεχνία - έμπόριο καί νά αναπτύξουν γενικά παραγωγικές δραστηριότητες γιά τήν τόνωση των οικονομικών τού νεοσχηματιζόμενου κράτους, άφοϋ όί ίδιοι, σάν πολεμικός λαός, ήταν άπασχολημένοι μέ έπεκτατικούς πολέμους'.

Γ.Κ. Γουργιώτης

Χημικός-Μέλος τής Λαογραφικής Έταιρείας Λαρίσης

2. Τυρνάβος. Ἡ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή τῆς ἐκκλησίας Ἁγίου Νικολάου τοῦ Τουραχάν, γιὰ τοὺς Τυρνάβιτες Ρεχάν ἢ Ρχάν.

3. Βυζαντινὰ πύραυλα (chafing-dishes γιὰ τοὺς ξένοὺς ἐρευνητές). Εἶναι τὸ «κλιδάνιον: πηλινὸν ἀγγεῖον ἀνωθεν περιφερές, κάτωθεν δὲ τρήματα ἔχον». Μαγειρικὸ σκεῦος ποῦ ζεσταίαν τὰ φαγητὰ τους οἱ βυζαντινοὶ (βλ. Φ. Κουκουλές, τομ. Β', σ. 98).

Ἐπικράτησε ἡ γνώμη τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα (1777-1836), μεγάλου τοῦ γένους δασκάλου, ποῦ στηριζόμενος σὲ θρύλο, θεωροῦσε τὸν Τουραχάν Βέη θεμελιωτὴ τοῦ Τυρνάβου. Ἀναφέρομε ὁλόκληρο τὸ χωρίο ἀπὸ τὰ γραπτά τοῦ Κ. Κούμα γιὰτὶ ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα στὴ διερεύνηση τοῦ θέματος. Γράφει: «Ὁ Τουραχάνης οὗτος ὑπόυργος (=ὑπέρτερος) καὶ τὸν Σουλτάνον Μουράτ Β', ὁπότε ὑπέταξε τὴν Λάρισα. Εἶναι θεμελιωτὴς τῆς τρεῖς ὥρας ἀπεχούσης ἀπὸ τὴν Λάρισα πόλεως Τυρνάβου. Ἐκεῖ ἐστρατοπέδευσε ὁ Τουραχάνης, ἐνῶ ἐπιολόρηκε τὴν Λάρισα, διὰ τὸ ὑγιεινὸν τοῦ τόπου,

ὅστις ὠνομάζετο Καλύβια. Διὰ τὴν συναθροίσιν κατοίκους τῆς νέας πόλεως ἐκτίσσε τσαμίον, καὶ πλησίον αὐτοῦ ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου (διὰ τιμὴν τοῦ ἀγαπητοῦ τοῦ μηλωτοποιοῦ (=γουναρά) Νικολάου), τὰ ὁποῖα καὶ τὰ δύο ὀνομάζονται καὶ τὴν σήμερον τσαμίον τοῦ Τουραχά Μπέη καὶ Ἁγίου Νικόλαος τοῦ Τουραχαμπέη. Ἡ πόλις αὕτη μὲ τὰ Σουλτανικὰ προνόμια εἶναι ἔκτοτε τιμάριον τῆς τουραχανικῆς γενεᾶς, μεταβαίνειν καὶ εἰς ἄρρενα καὶ εἰς θῆλεα. Σημείωσε δέ, ὅτι ἡ Τυρνάβος αὕτη εἰς μὲν τὸν κώδικα τῆς μητροπόλεως Λαρίσης εἰς ἀρχαῖα γράμματα ὀνομάζεται Τρίνοβος, ὑπὸ δὲ τοῦ κοινού

λαοῦ λέγεται Τούρναβος.....»²

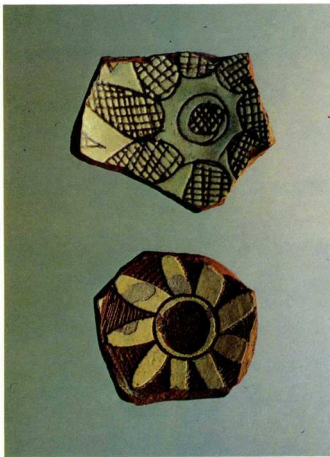
Ἡ γνώμη τοῦ αὐτῆ ἐγίνε ἀσπαστὴ ἀπ' ὅλους τοὺς μελετητὰς τῆς ἱστορίας τοῦ Τυρνάβου, ἀθασάνιστα. Πιστευόταν λοιπὸν ὅτι ἡ πόλις θεμελιώθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰ. μὲ τὴν μέριμνα τοῦ Τούρκου στρατηγοῦ. Σύγχρονες ὁμῶς φιλολογικῆς ἐρευνῆς ἐνισχυόμενες ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια ἀνατρέπουν τὴν ἀποψὴ αὐτῆ. Πάντως, ἂν θέλαμε νὰ δώσουμε πίστη στὸν τυρνάβιτικο θρύλο, τὸ μόνον ποῦ μπορούμε νὰ δεχτοῦμε — μίαν καὶ γραπτὴν μαρτυρίαν ἐλλείπουσαν — εἶναι ὅτι ὁ Τουραχάν ὑπῆρξε ἄπλῶς «συνοικιστὴς» τοῦ Τυρνάβου δηλ. μετέφερε κατοίκους ἀπὸ διάφο-

ρες περιοχές στις οποίες είχαν καταφύγει για ασφάλεια, λόγω της ασταθούς καταστάσεως που επικρατούσε στη Θεσσαλία κατά τον 14ο αι.¹, και τούς εγκατέστησε στο χώρο όπου ο μεταβυζαντινός Τυρνάβος. Όσο για την εκκλησία του Ἁγίου Νικολάου του Ραχάν, όπως είναι γνωστή στους ντόπιους και επικυρώνεται από ενεπίγραφη πλάκα που σώζεται ως σήμερα, χαραγμένη στο τέλος του περασμένου αιώνα με την ευκαιρία ανακαίνισης του ναού, τίποτε δέν πείθει αρχιτεκτονικά για μία τόσο πρώιμη κατασκευή. Κτίρια τών μέσων του 15ου αιώνα, που διατηρούνται στην αρχική τους μορφή ως σήμερα, είναι οικοδομημένα κατά τόν ισοδομικό ή πλινθοπερικλειστο τρόπο². Ἡ εκκλησία αὐτή του Τυρνάβου είναι τυπική βασιλική τών χρόνων τής μέσης Τουρκοκρατίας (δομικά υλικά, αρχιτεκτονική μορφή, διακοσμητικά στοιχεία). Ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Léon Heuzey ὁ ὁποῖος ἐπισκέφτηκε τόν Τυρνάβο στά 1858 καί τόν μελέτησε προσεκτικά λέει: «Ὁ Τυρνάβος ἔχει δεκατρεῖς ἐκκλησίες, ὅλες σχετικά μεγάλες γιά ἑλληνικές ἐκκλησίες..... Ἡ κατασκευή καί ἡ τοιχογράφηση δέν εἶναι παλιότερες ἀπό τόν 17ον αἰώνα»³.

Δέν σώζεται τό τζαμί του Τουραχάν (καταστράφηκε μετά τήν προσάρτηση τής Θεσσαλίας) πού θά μπορούσε νά χρησιμεύσει σάν συγκριτικό στοιχείο δομικής κατασκευής. Ἐφόσον, ὑποθετικά, τά δύο κτίρια (τζαμί καί ἐκκλησία) χτίστηκαν ταυτόχρονα μέ ἔξοδα του ἴδιου χορηγού καί φυσικά ἀπ' τούς ἴδιους μαστόρους, ἡ τοιχοδομία πρέπει νά ἦταν παρόμοια. Πάντως, ἐπαναλαμβάνομε ὅτι ἡ ἐκκλησία του Ἁγίου Νικολάου του Ραχάν εἶναι κτίσμα του 17ου αἰ. Ἔτσι ὁ θρύλος ὅτι ὁ Τούρκος στρατηγός Τουραχάν ὑπῆρξε «θεμελιωτής» του Τυρνάβου καί «ιδρυτής χριστιανικοῦ ναοῦ» ἀποδεικνύεται ἀναληθής.

Γιά τή μεσαιωνική ὑπαρξη του Τυρνάβου θά ἀναφερθοῦμε α) σέ γραπτές βυζαντινές μαρτυρίες καί β) σ' ἀρχαιολογικά τεκμήρια, πού ἀφθονά ἀνευρίσκονται σέ ἑκακάφες θεμελίων.

α) Ἡ μεσαιωνική ὑπαρξη του Τυρνάβου μαρτυρεῖται ἀπό βυζαντινό κείμενο γραμμένο στά μέσα του 10ου αἰ. καί ἀφορᾶ τό «Μαρτύριο» του Ἁγίου Νικολάου του Νέου του ἐν Βουναίῃ, πού συνέταξε κάποιος Νι-

κόλαος, σύγχρονος με τὰ γεγονότα». Ἡ ἱστορία σέ σύντομη ἔκθεση, εἶναι ἡ ἐξήξ: Τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντος ΣΤ τοῦ Σοφοῦ (886-912) εἰσβολὴ Ἀράβων κατὰ τὸ ἀγιολογικὸ κείμενο ἀπειλεῖ τὴ Λάρισα. Ὁ αὐτοκράτορας, προσπαθώντας νὰ διασώσει τὴ σημαντικότερη Θεσσαλικὴ μεγαλοῦπολη ἀπὸ διαρπαγὴ καὶ αἰχμαλωσία τῶν κατοίκων τῆς, ἀποστέλλει ὡς «ταξιαρχὸν λεγεῶνος στρατιωτικῆς» τὸν Νικόλαο «ἄνδρα ἐγνωσμένης ἀνδρείας». Ὁ αὐτοκρατορικός ἀπεσταλμένος, σὺν ἔφτασε στὴ Θεσσαλία, ἀποφασίζει — ἰωῶς ἀπὸ ἔλλειψη σοβαρῶν πληροφοριῶν γιὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἀπὸ ὑπερεκτίμηση στὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ στρατηγικοῦ τεχνάσματος πού εἶχε κατὰ νοῦ — νὰ ἀντιμετωπίσει τοὺς Ἰάβάρους ὄχι ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Λάρισας, ἀλλὰ ἔξω ἀπ' αὐτά, σέ σχετικὰ μακρινὴ ἀπόσταση, μὲ σκοπὸ ν' ἀποκόψει τὴν πορεία τους καὶ νὰ τοὺς διαλύσει. «Ὁ ὄντως τοῦ Χριστοῦ ἀθλητῆς Νικόλαος, ὅρος τί κατεῖληφεν (= κατέλαθε), ὁ Τέρναθον ἐγχωρίως ὀνομαζόμενον, ἀσκηταῖς ἀνδράσιμ ἦν ἐνδιαίτημα»⁷. Ἡ ἔκβαση τῆς μάχης δὲν δικαίωσε τίς προσδοκίες τοῦ Νικόλαου. Μηροστά στίς ὑπέρτερες δυνάμεις τῶν εἰσβολῶν ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ὑφίσταται ὀλοκληρωτικὴ ἤττα. Ὁ Νικόλαος μὲ λίγους μαχητῆς ὑποχωρεῖ πρὸς Βούβαινα, ὅπου καὶ θρίσκει μαρτυρικὸ θάνατο. Δὲν θ' ἀσχοληθούμε μὲ τὴ διερεύνηση τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος. Ἀπ' τὴ βιβλιογραφία πού ἀναφέρομε, ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ πληροφορηθεῖ ποιοί ἦταν οἱ Ἄραβοι τοῦ βυζαντινοῦ κειμένου, ποῖο δρομολόγιο ἀκολούθησαν εἰσβάλλοντας στὴ Θεσσαλία καὶ πότε χρονολογικὰ ἐγίναν τὰ γεγονότα.

Ἡ Θεσσαλικὴ ἱστορία στὰ μέσα βυζαντινὰ χρόνια εἶναι φτωχὴ σὲ γραπτές μαρτυρίες. Οἱ ἐρευνητῆς ἀποδίδουν τὴν ἔλλειψη πηγῶν στὸ γεγονός ὅτι οἱ αὐτοκράτορες, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τίς βίαιες ἀραβικῆς εἰσβολῆς καὶ διώξεις στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες, εἶχαν ρίξει τὸ βάρος τῶν προσπαθειῶν τους στίς ἐκτεταμένες μικρασιατικῆς περιοχές. Ἔτσι, «αἱ ἑλλαδικαὶ χώραι κείμονται κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μακρὰν τῶν προανατολισμῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατέχουν εἰς τὰ ἔργα

των κατοικούντων την πρωτεύουσα δευτερεύουσας θέσιν».

Για τον ταυτισμό «Τέρναβον ορος»-Τύρναβος αναφέρομαι στη συλλογιστική του έρευνήτη Δημ. Σοφιάνου (του Κέντρου Έρευνής Μεσαιωνικού και Νεωτέρου Έλληνισμού της 'Ακαδημίας Αθηνών), ο οποίος παρουσιάζει κριτικά το θυζαντινό κείμενο. Λέει ότι «καθ' όσον ηδυνήθημεν να διαπιστώσαμεν, Θεσσαλικόν ορος υπό το όνομα Τέρναβον δέν είναι γνωστόν εξ ετέρων πηγών. Υπάρχει όμως έγγυς της Λαρίσης, εις απόστασιν 16 χιλιομέτρων, η γνωστή πόλις Τύρναβος. Πιστεύομεν ότι το όρος Τέρναβον είναι το όρος Μελολύνα (Κάτω Όλυμπος), εις τας ύψωσεις του οποίου κείται η σημερινή πόλις του Τύρναβου. Φαίνεται ότι εκ του ονόματος τού ορους ώνομάσθη και η πόλις, η οποία κείται επί αυτού». Αναφέρει, πρὸς ἐνίσχυση τῆς ἀπόψεώς του, ὅτι Ζαγορά, στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ὀνόμαζαν τὸ ὄρος Πήλιο καί τῆ γνυστή κωμόπολιν, ὅπως Βούναια τὸ ὄρος καί τὴν πόλιν πού ἦταν χριστιανή πάνω σ' αὐτό. Ἡ ὑπαρξὴ ἐπὶ πλεόν στὸν Τύρναβο δύο ναῶν, πού ὁρίζονταν ὡς σημεῖρα, στῆ μνήμη τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου δυναμώνει τὴν πεποίθησή του ὅτι τὸ Τέρναβον ταυτίζεται μὲ τὸ ὄρος πού ὑψώνεται πάνω ἀπ' τὴ πόλιν αὐτή. Γιὰ νὰ καθιερωθεῖ ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Νικολάου μετὰ τῆ συνοικιστικῆς τοῦ Τυρνάβου στὰ πρῶμα μεταθυζαντινὰ χρόνια, σημαίνει ὅτι στῆ συλλογικὴ μνήμη τῶν κατοίκων ἡ ἀνάμνηση τοῦ ἀθλημάτος τοῦ Μάρτυρα παρέμεινε ζωντανή σάν συνέχεια προϋπάρχουσας θυζαντινῆς ἁγιολατρίας. Καί ἐπιπλέον: «Κατὰ ταῦτα εἰς τὸν ἀρχαῖον θιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Νέου ἔχομεν τὴν πρώτην καί παλαιότεραν μνείαν τοῦ Θεσσαλικοῦ Τυρνάβου». β) Ἡ τυχαιὰ ἀνεύρεση, πριν ἀπὸ χρόνια, στὸν Τύρναβο, τριποδικῶν κεραμικοῦ κλιθῶν καί λυχναρίων παρομοίων μ' αὐτὰ πού θρέθηκαν στὴν ἀρχαία Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν καί φυλάγονταν στὸ Μουσεῖο τῆς Στοᾶς Ἄττάλλου», γέννησε τῆς ὑπόνοιες στὸν γράφοντα ὅτι πιθανόν ἡ πόλις αὐτὴ νὰ ὑπῆρχε στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια. Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ ἔλυσε τὸ πρόβλημα. Ὅ,τι δὲν ἔκανε ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη, ἤρθε σάν ἀποτελέσμα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τοῦ Τυρνάβου. Μὲ τὴν ἀνέγερση νέων πολυορόφων οἰκοδομῶν πού

ἀπαυτοῦν θαθιῆς ἐσκαφῆς γιὰ τὴν ἐδραίωση τῶν θεμελίων, δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναζητηθοῦν τεκμήρια στὰ σκαπτικὰ ἀπορρίμματα. Πρόκειται γιὰ ἐπίπονη ἐργασία ἰμπαίθρου, ἡ ὁποία ἀπέδωσε πολὺτιμα εὐρήματα. Πρωτοεφαρμόστηκε στῆ Λάρια γιὰ προϊστορικῆς ἐπιφανειακῆς ἔρευνας καί ἀργότερα γιὰ τὴν ἀναζήτησή θυζαντινῶν κεραμικῶν. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔδωσε σημαντικό ἀριθμὸ ποικιλοσχημῶν ὄστράκων. Περιουνελέγησαν μικρὰ καί μεγάλα τμήματα ἀπὸ θυζαντινὰ πινάκια, ἀπὸ σκύφους (μπῶλ) διαφόρων μεγεθῶν καί πολλὰ λυχναρία. Ἐχουν γυαλιώματα μονόχρωμα σὲ ἀπλό κίτρινοπύ, πράσινο ἀνοιχτὸ ἢ θαῦθι καί καστανό. Μεγάλου πλήθους ὄστράκων εἶναι διακοσμημένο μὲ sgraffito καί ἄλλα ἔχουν λαμπρὰ μαρμάρινα νερά (marbled wares). Προσεκτικὴ ἐξέταση τῶν δειγμάτων, μετὰ τὸν καθορισμὸ τους, πιστοποιῆσε τὴν ὑπαρξὴ θυζαντινῶν sgraffiti πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 12ο αἰ. ὡς τὸ τέλος τῶν θυζαντινῶν χρόνων¹⁰. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ εἶναι ἀναμειγμένα (δὲν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ στρωματογραφία, ἀφοῦ ἡ ἐσκαφὴ γίνεται μὲ μηχανήματα πού ἀνομοχλεύει καταστρεπτικὰ τὸ ἔδαφος) μὲ ἄφθονα μεταθυζαντινὰ ἐγχεράκτα ὄστρακα, σὲ μιά διαδοχὴ τῶν ἐποχῶν πού φτάνουν ὡς τῆς μέρας μας.

Φυσικά, ἡ ἀνεύρεση μεγάλου ἀριθμοῦ ποικίλων μεγεθῶν τριποδικῶν προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ καί λειτουργία κεραμικῶν κλιθῶνων. Κι ἡ τέχνη τού κεραμῆ διατηρεῖται ζωντανή ὡς σήμερα ἀκόμη στὸν Τύρναβο.

Ἀπ' τῆς ἀρχαιολογικῆς αὐτῆς μαρτυρικῆς διαπιστώνεται ἡ μεσαιωνικὴ ὑπαρξὴ τοῦ Τυρνάβου, στὴν ἰδία πάντα θέση μὲ τὴν πρώτην μεταθυζαντινῆ. Ἄν κατά τὸν 14ο αἰ. οἱ κάτοικοι τοῦ τόν ἐγκατέλειψαν, λόγω τῆς ἐκρύψου καταστάσεως, γιὰ ἀσφαλῆστερα καταφύγια, εὐθύς ὡς ἡ σχετικὴ ἡρέμια ἐδραϊώθηκε, ἐπιστρέψαν στὸν τόπο τους, ἔτσι καί μὲ ἐξαναγκασμὸ, ὅπως θέλει ὁ Κ. Κοῦμας, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἄπὸ τότε, ἡ ζωὴ στὸν Τύρναβο κύλισε χωρὶς διακοπὴ πλᾶσι στὸν Τιταρησίου ποταμῷ, ὅπου οἱ φιλεργοὶ Τυρναβίτες ἀναπτύξαν ἐκτεταμένους ἐμποροβιοτεχνικῆς δραστηριότητες, ἀπ' τῆς πρωιμότερες στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

Βιβλιογραφία

1. ΝΙΚΟΥ Γ. ΣΒΟΡΓΚΟΥ, Ἐπισκόπησι τῆς Νεοελληνικῆς ἱστορίας, Θεμέλιο 1976. 6 ἔκδ., σ. 44.
2. ΚΩΝΣΤ/ΝΟΥ ΚΟΥΜΑ, Ἱστορία τῶν ἀνθρώπων πράξων, Βιέννη, τ. 7, 371 ὑπόση.
3. ΑΓΙΟΣΤ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονικὴ 1961, τ. Α' σ. 222.
4. Ὁ τόφος τοῦ Χασάν Μπαμπὰ στὰ Τέμψη θΑ. ΑΠΟΣΤ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Τὰ κάστρα τοῦ Πλαταιοῦ καί τῆς Ὀριάς Τεμπῶν καί ὁ Τελες τοῦ Χασάν Μπαμπὰ», Θεσσαλονικὴ 1972, Μακεδ. Βιβλ. ἀρ. 37 σ. 66 κ. ε. καί ὁ τόφος ἄλλου μπεκτασή δερβισί στὰ Ἀσπρόνια Φαρόδων τῆς Ἰδίας περὶ τοῦ ἐποχῆς. Επιπέδον, στὸ χωριὸ Σπήλιο Γρεβενῶν ἐκκλησία τοῦ τέλους τοῦ16ουαἰ. τῆς ὁποίας ἡ τοιχοποιία φέρει στὴν ἰσοδομικὴ κατασκευὴ τεχνία πλίνθων ἐνομοματῆμεν στους ἄριους. Ἡ ἀνάμνηση τῶν θυζαντινῶν προτύπων παραμένει ζωντανή στους χριστιανικοὺς οἰκοδομοῦς τῆς πρώτης Τουρκοκρατίας.
5. LEON HEULZEY, «Excursion dans la Thessalie turque en 1858, Paris 1927, σ. 26.
6. ΔΗΜ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἄγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίῳ», Ἀθῆναι 1972, Βιβλιοθηκὴ Σερπιάδου, σ. 20, 26, 27.
7. Βλ. ἀνωτέρω.
8. ΑΝΝΗ ΑΡΠΑΜΕΑ, «Ἡ θυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204», Ἀθῆναι 1974, Βιβλιοθ. Σερπιάδου, σ. 14. Ἡ ὑπογράμμιση τοῦ γράφοντος.
9. ALISON FRANTZ, «The Middle Ages in the Athenian Agora», A.S.C.S. at Athens 1961, φωτογραφία L 1680.
10. DAVID TALBOT RICE, Byzantine art, Pelican Books Great Britain 1962, σ. 214 καί ἡ Παρηγορητῆσα τῆς Ἄρτης, Ἀθῆναι 1963, Βιβλιοθ. Ἀρχαιολ. Ἐτ., σ. 165.

The Byzantine Town of Tyrnavos

During the early years of modern Greek history the small town of Tyrnavos in Thessaly was one of the centers of creative handicrafts. A booming trade flourished there. The references on Tyrnavos, in the Middle-Ages, are few and consist of a written Byzantine document of the 10th century that deals with the «Martyrdom of St. Nicolas the Younger from Vounaï» and of archaeological evidence, mainly ceramics dating from the 12th to the 15th centuries.

This archaeological data proves that Medieval Tyrnavos was located on the same site occupied by the early Byzantine town and overthrown K. Koumas's theory according to which Tyrnavos was founded by Tourachan Bey, the conqueror of Thessaly (1423).

At best we can accept that Tourachan Bey simply transferred a scattered population, collected from all over Thessaly and installed it in Tyrnavos.